

О НЕКИМ ИДЕНТИТЕТСКИМ ПОЈМОВИМА У УЏБЕНИЦИМА СРПСКОГ ЈЕЗИКА ЗА СРЕДЊУ ШКОЛУ¹

У прилогу ће бити речи о неким идентитетским подацима и појмовима у средњошколским уџбеницима. Реч је, по нашем мишљењу, о важним подацима и њиховим објашњењима. Консултоваћемо *Грамајику српској језика за гимназије и средње школе* Завода за уџбенике, али и новије уџбенике издавачких кућа Клет, Логос и Едука, за први и други разред средњих школа. Тако ћемо бити у прилици да видимо шта се нуди уз неке идентитетски важне термине из историје српског језика. Намера нам је, дакле, да утврдимо шта доносе средњошколски уџбеници о неколико идентитетских појмова.

Кључне речи: српски језик, идентитет, идентитетски појмови, уџбеници, средња школа.

Увод

У Српској књижевној задрузи одржана је, у мају 2014. године, научна конференција са темом *Идентитетски српској језика и културе*. Тада смо, у реферату и објављеном прилогу, говорили о *Језичком и националном идентитету у основној школи*.² У закључцима тога прилога истакли смо: „Још

¹ Рад је резултат истраживања на пројекту „Српски језик и његови ресурси: теорија, опис и примена” (бр. 178006), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

² Радови са те конференције објављени су у часопису *Узданица* (јун 2015), год. XII, бр. 1. Објављено је петнаест реферата и Закључци научне конференције на укупно 184 стране текста. О значају Српског језика као наставног предмета посебно су говорили Р. Драгићевић (Драгићевић 2015) и М. Ковачевић (Ковачевић 2015). Важно је подсетити се да је у Тршићу (2020) одржана Прва интеркатедарска србистичка конференција и да је у целини била посвећена Статусу српског језика и књижевности у образовном систему. Објављен је

од основне школе ученицима се морају дати ваљана објашњења о националном језику и језичком идентитету, као што им се мора јасно развијати свест о државној и националној припадности” (Брборић 2015: 155). Разуме се да све то ваља радити уз поштовање специфичности и различитости других и њиховог идентитета, али то није могуће без неговања и поштовања сопствених језичких, културних и националних особености. Тада смо јасно истакли да то није на довољно пријемчив начин истакнуто и објашњено у уџбеничкој литератури за основну школу. Задатак овог прилога је да увидом и кратком анализом уџбеника за средњу школу, преко неколико идентитетских појмова, утврдимо какво је стање у основним, препорученим и одобреним средњошколским уџбеницима за Српски језик. Узели смо, по слободном избору, уџбенике четири релевантна издавача наше уџбеничке литературе.³

Одабрали смо следеће термине и проверили какав је њихов статус у консултованим уџбеницима: 1. **јужнословенски језици**, 2. **српски (српскохрватски) језик**, 3. **писма (ћирилица и латиница)**, 4. **Бечки књижевни договор**, 5. **Новосадски књижевни договор**. Задатак овог рада није да се бави квалитетом наведених уџбеника, већ само да се фокусира на одабране појмове и види како су они објашњени у свим наведеним уџбеницима. Завод за уџбенике има један уџбеник за сва четири разреда, док преостали издавачи имају посебан уџбеник из српског језика за сваки разред. Дакле, консултовали смо седам уџбеника:

1. *Грамаџика српској језика за ђимназије и средње школе*, Завод за уџбенике, аутора Живојина Станојчића и Љубомира Поповића;⁴

2–3. *Грамаџика – Српски језик и књижевности за први разред ђимназија и средњих сђручних школа и Грамаџика – Српски језик и књижевности за други разред ђимназија и средњих сђручних школа* издавачке куће Клет. Аутор уџбеника за први разред је Весна Ломпар, а за други разред Весна Ломпар и Александра Антић;⁵

и Зборник радова са те конференције (Статус 2021).

³ Одабрана четири издавача имају, по нашем сазнању и мишљењу консултованих сарадника и великог броја средњошколских професора, уџбенике који се највише користе у настави, и то већ неколико година.

⁴ Ово је званична средњошколска граматика више од три деценије. Прво издање из 1989. године било је са насловом *Савремени српскохрватски језик и култура изражавања* (уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе) и штампано је у тиражу од 130.000 примерака. Од другог издања изостао је одељак о *Култури изражавања*, на четрдесетак страна текста, чији је аутор био Стеван Мицић. Од другог издања наслов уџбеника је *Грамаџика српској језика*. До сада је објављено укупно 17 издања.

⁵ Уџбеник за први разред је имао прво издање 2012, а за други разред 2014. године.

4–5. *Српски језик за први разред гимназија и средњих стручних школа и Српски језик за други разред гимназија и средњих стручних школа* издавачке куће Едука. Оба уџбеника потписују Душка Кликовац и Љиљана Николић;⁶

6–7. *Грамаџика српског језика за први разред гимназија и средњих стручних школа*

и *Грамаџика српског језика за други разред гимназија и средњих стручних школа* издавачке куће Логос. Оба уџбеника имају по три аутора. Драгана Ђећез Иљукић и Виолета Кеџман потписују оба уџбеника, док је трећи аутор за први разред Јадранка Милошевић, а за други Слађана Савовић.⁷

Увид у наставни програм

Кратким увидом у наставни програм за наше средњошколце није тешко утврдити да су циљеви општег средњег образовања дати опширно и уопштено, с доста фраза, без конкретизација и најчешће могу важити за целокупну популацију, и изван школе, а не само за средњошколце. За такав приступ можемо имати разумевања, то ауторима уџбеника и наставницима даје доста слободе, али их не ослобађа обавезе да идентитетским појмовима приђу озбиљно и одговорно, с пуно мере и осећања да је школа и образовна и васпитна институција. Наиме, у циљевима налазимо да је важно да средњошколци имају „свест о важности здравља и безбедности”, да су оспособљени за „решавање проблема, комуникацију и тимски рад”, као и да поштују „расне, националне, културне, језичке, верске, родне, полне и узрасне равноправности, толеранције и уважавања различитости”, као и да развијају ненасилно понашање и нулту толеранцију према насиљу и низ сличних тврдњи које су, може се рећи, неспорне, али и општепознате. Чини се да се ово подразумева и да овакво и оволико истицање и није посебно нужно. Ипак, међу циљевима налазимо и оно што сматрамо важним за тему овог прилога, јер се каже да су циљеви средњошколског образовања и васпитања: „развијање личног и националног идентитета, развијање свести и осећања припадности Републици Србији, поштовање и неговање

⁶ Оба ова уџбеника су прво издање имала 2014. године, мада су ауторке ове уџбенике објављивале раније и код других издавача и са другим насловом. Нисмо поредили разлике издања Едуке из 2014. године са ранијим издањима истих аутора (*Језик и култура изражавања*) код другог издавача (Српска школска књига), где је трећи аутор уџбеника био и Живојин Станојчић.

⁷ Уџбеник издавачке куће Логос за први разред прво издање имао је 2013. године, а за други разред 2016. године.

српског језика и матерњег језика, традиције и културе српског народа и националних мањина, развијање интеркултуралности, поштовање и очување националне и светске културне баштине”⁸.

Ако погледамо наставни програм за **први разред** средње школе јасно се види шта је задатак наставе Српског језика и књижевности у средњој школи, а који се односи на историју српског језика, односно на термине и појмове које смо одабрали за предмет истраживања. То су у првом разреду, по програму, следеће лекције: Историја књижевних језика код Срба; Почети словенске писмености и стварање старословенског језика (Црноризац Храбар, *Слово о њисменима* – одломак); Књижевни језици код Срба до 19. века: српкословенски језик (Запис Глигорија Дијака у *Мирослављевом јеванђељу*), рускословенски језик, славеносрпски језик. Програм за **други разред** средње школе је још обимнији и он каже да ученици треба да стекну основна знања о почецима стандардизације српског књижевног језика и правописа у првој половини XIX века. То значи да треба да буду упознати најпре са реформом ћирилице Саве Мркаља, а потом и са Вуковом реформом језика, писма и правописа. Основне принципе Вукове реформе треба издвојити из Предговора *Српском рјечнику* из 1818. године. У оквиру ове теме наставу језика треба функционално повезати са наставом књижевности (мисли се на издања књижевних дела 1847, која потврђују победу Вукове реформе). Потом, ученике треба упутити на развој српског књижевног језика у другој половини XIX века и у XX веку, само у основним цртама. Посебно је истакнута тема *Историја српског књижевног језика* (карактеристике српског књижевног језика од реформе Вука Караџића до данас). Потребно је поменути да од 1991. године Срби напуштају термин *српскохрватски* језик и враћају се термину *српски* језик. У оквиру назива за друге језике настале распадом српскохрватске језичке заједнице, треба употребљавати термин *бошњачки*, а не *босански* језик (према препоруци Одбора за стандардизацију српског језика).⁹ Препоручује се да наставници упуте ученике на чињеницу да се језик данас посматра као самосталан према лингвистичким, али и политичким критеријумима, као и да предност треба дати научном (лингвистичком) приступу.

⁸ Сви цитати су преузети из званичног Наставног плана и програма. Наставни план и програм је службени докуменат, доносе га просветне власти, подложен је промени, али овде није било суштинских промена већ тридесетак година. Било је само мањих модификација.

⁹ Радује податак да се званични Наставни програм позива на Одбор за стандардизацију српског језика и његове одлуке. Посебно ако се зна да је Одбор свесрпско језичко тело и да су у њега укључене све релевантне институције Републике Србије, али и Републике Српске и Црне Горе.

Објашњења у уџбеницима

Задатак овога прилога, као што је већ речено, јесте да у складу са важећим наставним програмом за наше средњошколце понуди увид у основне појмове (термине), по нашем слободном избору, тј. да утврдимо њихов статус у уџбеницима: 1. **јужнословенски језици**, 2. **српски (српскохрватски) језик**, 3. **писма (ћирилица и латиница)**, 4. **Бечки књижевни договор**, 5. **Новосадски књижевни договор**.¹⁰

Консултовали смо и *Крајњу историју српској књижевној језика* Александра Милановића. Ево и због чега. У предговору приручника А. Милановића стоји: „Ова приручна књига представља скуп кратких одговора на питања шта је српски књижевни језик и какве су биле његова генеза и еволуција до данашњих дана. Намењена је ширем кругу читалаца, а првенствено средњошколцима и образованим лаицима” (Милановић 2004: 9).

Поседно ћемо се овде осврнути на *Грамајтику српској језика за гимназије и средње школе* Живојина Станојчића и Љубомира Поповића. Она је у употреби више од три деценије, двадесетак година је била једини званични уџбеник, није имала конкуренцију других уџбеника. Одељак који се тиче историје нашег језика несразмерно је мали ономе што стоји у наставном програму. У овом уџбенику је за објашњавање јужнословенских језика, српског народног језика, српског књижевног језика, штокавског наречја и његових дијалеката остављен мали број страна. *Увод* почиње на страни 7, потом следи *Штокавско наречје и његови дијалекти* (10–12), одељци *Српски књижевни језик* и *Српски књижевни језик у XIX и XX веку* имају 12 страна (12–24). Дакле, уводни део уџбеника, до *Фонетике са основама фонологије*, има укупно само 18 страна текста, док је у преосталим уџбеницима томе посвећен неупоредиво већи број страна. Клетови уџбеници за први и други разред имају више од 90 страна, Едукини више од 80 страна, а уџбеници Логоса чак 130 страна.

Одмах се може поставити питање да ли се овај део наставног градива може пренети ученицима на 18 страна текста, а друго је питање да у тих 18 страна има одељака који говоре о великом броју важних података, поред оних које смо навели, што се може видети из поднаслова (*Језик дубровачке књижевности и књижевни језик у Босни до 19. века*, *Дрући књижевни језици штокавској наречја до 19. века...*), уз *Раслојавање језика*, које заузима четири стране текста. Дакле, трећина уводног дела уџбеника, непуних осам страна, говоре о историји српског језика и књижевном језику у 19. и 20.

¹⁰ У табелама ћемо доносити, уз име издавача, само неколико основних реченица које објашњавају истраживани термин, напомену да ли је то уџбеник за први или други разред, а страну на којој се налазе наведене реченице доносимо на крају текста у загради.

веку, а ту су и Вук и Даничић, и *Мирослављево јеванђеље* и Душанов законик, и Јован Рајић и Гаврило Стефановић Венцловић, и редакције и Захарија Орфелин, и прича о ћирилицы, и да не набрајамо даље. То никако не значи да је уводни део боље објашњен у другим уџбеницима, али сматрамо да је ово недовољно у главној средњошколској граматици, која је три деценије била најважнија књига за усвајање језичких знања наших средњошколаца, па и знања из историје књижевног језика.¹¹

Јужнословенски језици у уџбеницима

Када је посреду јужнословенска језичка група, неспорно је да је она настала после расцепа прасловенске заједнице, још пре доласка на Балкан будућих Јужних Словена и да у њу спадају старословенски (први књижевни језик Словена), ту су још бугарски, македонски и словеначки. Остаје проблем именовања језика који су настали од српског и који је највећим делом двадесетого века именован као *српскохрватски/хрватскосрпски* (језик бивших истојезичних република). Неспорно је да је реч о лингвистички једном језику, који почива на вуковским основама, али се он деведесетих година двадесетого века „расточио” на националне језике бивших република, данас самосталних држава. Уџбеници и овом питању прилазе различито.

Уџбеници издавачких кућа Клет и Едука овде су „избегли” помињање и објашњење јужнословенске језичке групе и за тај поступак немамо разумевање (нема је ни у основном тексту уџбеника, ни у индексу појмова на крају ових уџбеника). Тим пре што се код истих аутора у уџбеницима за основну школу помиње јужнословенска језичка група. У *Грамаџици српској језика за основну школу* Душка Кликовац има поделу словенске језичке групе (Кликовац 2010: 13–14).¹² У граматици за осми разред основне школе Весна Ломпар помиње јужнословенску језичку групу, али не и језике који јој припадају. У *Грамаџици* Завода за уџбенике помиње се „јужнословенска заједница”, из које су се формирали „посебни народни језици

¹¹ Често се говорило да је Завод за уџбенике имао монопол над уџбеничком литературом у Србији. Појава великог броја нових издавача и уџбеника донела је велику неуједначеност и тиме смо добили нове потешкоће у реализацији наставе, али и на такмичењима и пријемним испитима. Мислимо да се и број издавача и број уџбеника по сваком разреду мора ограничити.

¹² Д. Кликовац овде каже да јужнословенској језичкој групи припадају српски / хрватски / бошњачки и наводи да ови језици имају исту дијалекатску основу и да се говорници „међусобно лако разумеју”, али да су језици проглашени различитим књижевним језицима (Кликовац 2010: 13–14).

– језици Срба, Црногораца, Хрвата и Словенаца и, на основама језика три наведена народа, много касније језик Бошњака, који су, и као књижевни језици, данас одређени националним предзнаком (нпр. српски језик, хрватски језик, словеначки језик итд.)”. Дакле, овде се говори о четири језика, нису директно именовани „бошњачки” и „црногорски”, али јесте „језик Бошњака” и „језик Црногораца”. У уџбенику Логоса за први разред јасно се каже да западној групи јужнословенске језичке заједнице припадају: словеначки, хрватски, српски и бошњачки језик, нема црногорског, а у уџбенику за други разред стоји: „Хрватски језик је јужнословенски језик, лингвистички гледано, са српским, бошњачким (босанским) и црногорским језиком представља један језик”. Овде је ствар посве конфузна и наводи нас на закључак да су два уџбеника избегла објашњења (Клет и Едука), а да су у друга два објашњења неуједначена. *Грамаџика* Завода за уџбенике „признаје”, на неки начин, српски, хрватски и бошњачки као засебне језике индиректно, и црногорски директно, а уџбеник Логоса наводи и црногорски језик. Основна одлика објашњења у уџбеницима је неуједначен приступ, па ће знање наших средњошколаца зависити од тога који су уџбеник користили.

Наставни програм овде каже да се наставници, самим тим и ученици, могу позвати на одлуке и мишљење Одбора за стандардизацију српског језика, а Одбор је о овоме изрекао јасан суд, у складу са ваљаним лингвистичким аргументима. Одбор се руководио искључиво лингвистичким, а не политичким критеријумима и став српске науке је јасан.¹³ Детаљнија објашњења у уџбеницима о одредници *јужнословенски језици* могу се видети у Табели 1.

¹³ Уџбеничко решење за начин представљања језика који чине групу јужнословенских језика дао је Одбор за стандардизацију српског језика. Најпре на упит Завода за уџбенике, а затим на упит Завода за унапређивање образовања и васпитања. Одбор за стандардизацију је – први пут 9. 6. 2010. године, а други пут 9. 11. 2020. године – упутио готово идентичан одговор, у коме се каже: „Од језика насталих распадом српскохрватског језика међу јужнословенске језика треба сврстати српски језик, а у напомени навести да овај језик Хрвати називају хрватским, Бошњаци босанским/бошњачким, неки Црногорци црногорским”.

Табела 1: Јужнословенски језици у уџбеницима¹⁴

Завод	Словенска језичка заједница у каснијем периоду распала се на три ску- пине: јужну, западну и источну, па смо добили три словенске језичке групе: јужнословенску језичку групу; западнословенску језичку гру- пу, коју чине: <i>пољски са кашуйским (и словинским), чешки, словачки</i> <i>и лужичкосрпски</i> и источнословенску језичку групу, коју чине: <i>руски,</i> <i>белоруски и украјински</i> (7–8). У току историјског развитка, у кругу ју- жнословенске заједнице формирале су се две језичке заједнице. Прво, формирала се – западна језичка заједница, из које су се развили, као по- себни народни језици – језици Срба, Црногораца, Хрвата и Словенаца и, на основама језика три наведена народа, много касније (в. т. 52) језик Бошњака, који су, и као књижевни језици, данас одређени национал- ним предзнаком (нпр. српски језик, хрватски језик, словеначки језик итд.) (8). С обзиром на то, у другој половини XX века, тај (лингвистич- ки исти) језик прво се дели на две варијанте, одн. сада – од последње деценије XX века – на два стандардна (књижевна) језика – српски и хр- ватски. [...] Затим се као књижевни језици кодификују и варијанте које носе називе босански језик (одн. бошњачки језик) и црногорски језик, који су и службени језици у једном од два ентитета у БиХ, одн. Црној Гори, а народни и књижевни језици њихових носилаца и у целини што- кавских подручја (22).
Клет	-----
Логос	Код поделе словенске језичке заједнице јужнословенска језичка група се дели на западну и источну, у западној су словеначки, хрватски, срп- ски, бошњачки (1: 74). Хрватски језик је јужнословенски језик, лингвистички гледано, са срп- ским, бошњачким (босанским) и црногорским језиком представља један језик. Као мањински језик, у службеној је употреби у Војводини. Писмо хрватског језика је латиница [...] Бошњачки језик је јужнословенски је- зик којим говоре Бошњаци. Писмо бошњачког језика је латиница. Ко- ристи се у Санцаку. Бошњаци свој језик називају босански језик (2: 37).
Едука	-----

Српски (српскохрватски) језик у уџбеницима

Српски књижевни језик говори се данас у Србији, Босни и Херцего-
вини, Црној Гори, Хрватској и у српској дијаспори. То је у суштини Вуков
и вуковски стандардни језик, нормиран средином 19. века и тај језички
идиом је био прихваћен на подручју бивших истојезичних република пре

¹⁴ Уз *бошњачки језик* у овом уџбенику стоји напомена да га је признао Савет Европе 1992. године.

стварања прве Југославије, што се може сматрати својеврсним феноменом. Стварањем прве Југославије (1918), језик је преименован у *српско-хрватско-словеначки*, а потом у *српскохрватски* (*хрватскосрпски*) и под тим називом дочекао је крај друге Југославије, у последњој деценије 20. века. Новонастале државе, бивше републике (Хрватска, Црна Гора), језик су преименовале националним именом, док је Босна и Херцеговина и даље остала подељена када је посреди назив језика. У Федерацији се језик зове *босански*, мада би тачније и прецизније било *бошњачки*, док Срби у Републици Српској, сасвим оправдано, језик зову својим именом. Истина је да Хрвати у Федерацији свој језик никада нису називали *босански* (*бошњачки*), већ искључиво *хрватски*. Поред тога, имамо чудно објашњење и у званичним документима Босне и Херцеговине. Наиме, Бошњаци инсистирају да се језик зове *босански* (не *бошњачки*), а у Уставу Републике Српске стоји да се користе језици српског, бошњачког и хрватског народа.

У уџбеницима је приступ неуједначен, објашњења су различита и квалитетом и квантитетом. Заводова граматика каже: „језик припадника наше језичке заједнице” и тешко је рећи шта је то „наша језичка заједница”. Истовремено, у овом уџбенику, тј. у његовим последњим издањима, избегнуто је именовање језика који припадају јужнословенској језичкој групи. Тако налазимо објашњење: „Социолингвистички гледано, крај XIX и почетак XX века донели су појачане везе међу српским и хрватским писцима и јавним радницима, па тако и њиховим културама у целини, чиме се заједнички књижевни језик, којим се током већег дела XX века имао назив српскохрватски, одн. хрватскосрпски, богатио из разноврсних извора са целе територије на којој се говорило” (Станојчић, Поповић 2008: 20).

Клетов уџбеник каже да је термин *српскохрватски* напуштен 1991. године и да су се Срби „вратили” термину *српски* језик, а да је код Хрвата „остао само назив хрватски”, а да се „назив бошњачки везује за Бошњаке”. Логосов уџбеник говори о језику Срба и Хрвата, те каже: „српски језик је полицентричан језик, тј. језик којим говоре различити народи и који има више стандардних варијаната”. Едукин уџбеник каже да „распадом Југославије” језике називају националним именом и прецизно истиче: „код Срба се језик није променио, док су у осталим учињене различите интервенције како би се они што више разликовали до српског”¹⁵.

Вреди поменути и мишљење А. Милановића, који не помиње као засебне језике ни бошњачки ни црногорски: „Српски језик, као и сви словенски језици, развио се из *јрасловенског језика*, који је такође хипотетичан. Сеобама из прапостојбине у три главна смера Словени су створили три

¹⁵ Све те интервенције су, углавном, на нивоу лексике и припадају категорији „козметичких”, а не суштинских интервенција. Можда бисмо овде наставнике могли упутити на књигу М. Ковачевића *Српски језик и српски језици* (Ковачевић 2003).

групе словенских језика: источнословенску (руски, белоруски и украјински), западнословенску (пољски, чешки, словачки, горњолужички, доњолужички) и јужнословенску (српски, хрватски, словеначки, бугарски, македонски и старословенски)” (Милановић 2004: 17).

И овде је основна карактеристика објашњења у уџбеницима неуједначеност, при чему мислимо да је најприхватљивије објашњење у уџбенику издавачке куће Едука. Детаљнија објашњења о називу језика (*српски/српскохрватски*) могу се видети у Табели 2.

Табела 2: *Српски (српскохрватски) језик у уџбеницима*

Завод	<i>Српски књижевни (стипандардни) језик</i> , као општи језик припадника наше језичке заједнице има два изговора – екавски и ијекавски, и заснован је на утврђеним фонетским, морфолошким, творбеним и синтаксичким обрасцима (20).
Клет	После 1991. године, српскохрватски је као термин за некадашњи заједнички језик престао да се употребљава. Срби су се вратили термину српски језик, код Хрвата је остао само назив хрватски, а назив бошњачки везује се за Бошњаке (2: 13). У Републици Србији, према Уставу, у службеној употреби су српски језик и ћирилично писмо. На подручјима Србије у којима живе припадници националних мањина у службеној употреби су, истовремено са српским језиком и писмом, језици и писма националних мањина (2: 46).
Логос	У другој половини 19. века књижевни језик Срба и Хрвата учвршћивао се радом књижевника, филолога, новинара, као и свакодневним говором школованих припадника оба народа. Тај језик је називан различитим именима – српскохрватски или српски, хрваткосрпски или хрватски. Због различитог историјског и културног развоја два народа, заједнички књижевни језик носио је одређена обележја којима се источна (српска) варијанта разликовала од западне (хрватске) (2: 19). Са становишта лингвистике (онако како граматика посматра језик) српски језик је полицентричан језик, тј. језик којим говоре различити народи и који има више стандардних варијаната (2: 34).
Едука	С распадом СФР Југославије, 1991. године, сваки народ почиње своју варијанту заједничког језика називати посебним националним именом – Срби српским, Хрвати хрватским, Бошњаци босанским (тачније би било: бошњачким), Црногорци црногорским – и израђивати га као инструмент сопствене националне културе. Притом, код Срба се језик није променио, док су у осталим учињене различите интервенције како би се они што више разликовали од српског. Ипак, иако су сви ти језици проглашени и признати за различите књижевне језике, они остају, са лингвистичког становишта, варијанте истог језика, будући да имају исту дијалекатску основу, исти (или готово исти) гласовни и граматички систем и заједничку основну лексику (2: 15).

Ћирилица и латиница у уџбеницима

О писмима српског језика доста је писано. Ћирилица је, нема сумње, прво и основно писмо српског језика, али је она стицајем различитих околности, нарочито после Другог светског рата, запостављена и маргинализована, свесно потискивана у јавној и службеној употреби. Тако је у другој половини двадесетог века ћирилица била потиснута на највећем делу српскохрватског простора. Суживот двају писама тако је значио фаворизовање латинице и склањање ћирилице. Тиме је српска култура претрпела велику штету и неправду.¹⁶

Објашњење у граматици Завода за уџбенике није јасно. Каже се да је у јавној употреби српски језик са ћириличним писмом, али недостаје објашњење о латиници. Клетов уџбеник каже да је „ћирилица прво и основно српско писмо”, али да се „служимо и латиницом”, Логосов уџбеник наводи да се у српском језику „употребљавају [...] два писма: ћирилица и латиница” и да је ћирилица основно писмо, тј. да има предност над латиницом. Овај уџбеник говори да Скупштина Србије одлучује о томе који ће језик и писмо бити у службеној употреби и да се то прописује Уставом. Мислимо да су ове информације мало неспретно изнете. У Едукином уџбенику налазимо тврдњу да имамо два писма и да је ћирилица обавезна у „службеној употреби (тј. у раду државних органа)”, док у „јавном језику (који обухвата школство, издаваштво, масовне медије, као и привредни, културни и политички живот) у употреби је и латиница”. Налазимо и објашњење да је ћирилица традиционално писмо и да се латиница користи код Срба од почетка „XX века, а нарочито од Другог светског рата”. Можемо рећи да однос ћирилице и латинице у уџбеницима није добро објашњен и да је приступ неуједначен, што се може видети у Табели 3.

¹⁶ У нашем Уставу (чл. 10) јасно стоји: „У Републици Србији у службеној употреби је српски језик и ћирилично писмо”. Забележени су и неуспешни покушаји законске регулативе, па се и даље ћирилица бори за елементарни опстанак и у образовној употреби.

Табела 3: *Ћирилица и латиница у уџбеницима*

Завод	Данас, у Републици Србији, као европској модерној вишенационалној заједници, у службеној, одн. јавној употреби је српски књижевни језик (екавског и ијекавског изговора), са ћириличним писмом, а службenu употребу и службени назив језика одређује Устав и прецизније – законски акти. Исто вреди и за писмо (графију). Такође, Уставом и законима осигурана је употреба и књижевних језика националних мањина (20).
Клет	Ћирилица је према Уставу Србије прво и основно српско писмо. Осим ћириличног, служимо се и латиничним писмом, али ћирилица има предност у службеној, јавној, просветној и културној делатности. Српска ћирилица је више пута реформисана, а свој данашњи облик добила је реформом Вука Стефановића Караџића. Вук се држао начела један глас – једно слово, те тако наша ћирилица има 30 слова (2: 33). И латинично писмо има 30 слова, али за ознаке <i>џ</i> , <i>љ</i> и <i>њ</i> двословне (<i>dž</i> , <i>lj</i> , <i>nj</i>) (2: 33).
Логос	Ћирилицу су крајем 9. или почетком 10. века саставили Ћирилови и Методијеви ученици. Она води порекло од свечаног грчког писма за велика штампана слова – унцијале. Свако слово ћирилице имало је своје име (име слова А читано је као „аз”, слово Б као „буки” итд.). Од имена њених првих слова састављен је назив азбука, који означава редослед слова у српској ћириlici. Азбуку је чинило 38 слова. Срби су у прво време напоредо користили оба писма: и глагољицу и латиницу. Пошто су слова у глагољци била компликованија за писање него у ћириlici, глагољциу је с временом потиснула ћирилица. У 12. веку ћирилица је постала званично српско писмо. Данас су у Србији у званичној употреби два писма: ћирилица и латиница (1: 79). У српском језику употребљавају се два писма: ћирилица и латиница: Ћирилица је основно српско писмо. Званично, одредбом Устава, оно у Србији има предност над латиницом (2: 31). Крајем 19. и током 20. века, у време језичке заједнице Срба и Хрвата, многа дела српских писаца штампана су латиницом. Поред тога, дугогодишња употреба латинице у медијима, потребе савремене културе и развој нових информационаих технологија учинили су да познавање и примена латинице у српском језику постане свакодневна употреба (2: 31).
Едука	Од XII века развија се српска ћирилица, различита од ћирилица којима су се записивали други словенски језици (1: 47). Српски језик се записује двама писмима – ћирилицом и латиницом. Ћирилица је по Уставу обавезна у службеној употреби (тј. у раду државних органа). У јавном језику (који обухвата школство, издаваштво, масовне медије, као и привредни, културни и политички живот) у употреби је и латиница. Ћирилица је традиционално српском писмо. Латиницом се Срби користе од почетка XX века, а нарочито од Другог светског рата (2: 22).

Бечки књижевни договор у уџбеницима

Бечки књижевни договор јесте догађај који се сматра, на неки начин, остварењем идеје илирског покрета. На том договору су били присутни, поред Вука и Даничића, петорица Хрвата (Иван Мажуранић, Димитрије Деметер, Иван Кукуљевић, Винко Пацел, Стјепан Пејаковић) и један Словенац (Франц Миклошич).¹⁷ Чињеница је да потписници нису били званични представници Срба и Хрвата, мада је ово било, на неки начин, верификовање и прихватање Вукових идеја и ставова. Цео текст договора би се могао свести на четири кратке тачке: 1. један народ треба да има једну књижевност, 2. један књижевни језик мора да изабере један дијалекат (изговор), 3. најбоље је изабрати ијекавски изговор за књижевни (јужно наречје), 4. може се писати и на другим дијалектима (изговорима), али правилно.

Заводова *Грамаџика* каже да су илирци заједно са Вуком и Даничићем позвали српске и хрватске писце да пишу новим, вуковским типом књижевног језика, али не сведочи шта су прави закључци Бечког договора. Уџбеник издавачке куће Клет каже да је у Бечу договорено да „источнохерцеговачки дијалекат и ијекавски изговор буду основа за заједнички језик”, што је опет само део договора. У Логосовом уџбенику стоји да је реч о „неформалном састанку у Бечу, касније названом Бечки књижевни договор”, и да су „српски и хрватски интелектуалци закључили [...] да Срби и Хрвати треба да имају заједнички књижевни језик и правопис, будући да говоре једним језиком”. И ово је само део заједничког договора, без потпуног објашњења. У Едукином уџбенику се говори о „зближавању књижевних језика Срба и Хрвата”, а истина је да су Хрвати прихватили Вуков језички модел и тиме направили дисконтинуитет са тадашњом хрватском праксом и традицијом. Неупоредиво је прецизније и тачније тумачење које сусрећемо код А. Милановића: „У Бечу су се 1850. године представници српске и хрватске интелигенције сусрели на неформалном састанку, касније названом *Бечки књижевни дојовор*, и сложили око избора дијалекта за заједнички књижевни језик, као и око јединства правописа. Са српске стране овом састанку су присуствовали Вук Караџић и Ђуро Даничић” (Милановић 2004: 131). Сви консултовани уџбеници доносе информације о Бечком књижевном договору, а прецизније податке можемо видети у Табели 4.

¹⁷ Дотадашњи хрватски дијалекти, чакавски и кајкавски, потиснути су као дијалекти другог реда, а штокавски дијалекат је проглашен заједничким за Србе и Хрвате.

Табела 4: Бечки књижевни договор у уџбеницима

Завод	Књижевним договором у Бечу 1850. године, илирци Д. Деметер, И. Кукуљевић, И. Мажуранић и други, заједно са Вуком, Ђ. Даничићем и Ф. Миклошичем, позвали су српске и хрватске писце да пишу новим, вуковским типом књижевног језика (17).
Клет	У Бечу су се 1850. године састали Вук Караџић и његов следбеник и сарадник Ђура Даничић са представницима илирског покрета и дошло је до тзв. Бечког књижевног договора. Ту је договорено да источнохерцеговачки дијалекат и ијекавски изговор буду основа за заједнички језик. Тако ће се у појединим периодима овај језик међу Србима и Хрватима називати српскохрватски (хрватскосрпски), српски или хрватски (хрватски или српски) и сл. До прихватања екавског изговора шумадијско-војвођанског дијалекта као књижевног језика код Срба доћи ће тек 30 година после Вукове смрти (2: 12).
Логос	Године 1850, на једном неформалном састанку у Бечу, касније названом Бечки књижевни договор, српски и хрватски интелектуалци закључили су да Срби и Хрвати треба да имају заједнички књижевни језик и правопис, будући да говоре једним језиком. За основу заједничког књижевног језика Срба и Хрвата изабрани су штокавско наречје, источнохерцеговачки дијалекат и ијекавски изговор (2: 19).
Едука	Зближавању књижевних језика Срба и Хрвата допринео је Бечки књижевни договор, који су 1850. године потписали са српске стране Вук и Ђура Даничић, а са хрватске стране један број Гајевих присталица (2: 13).

Новосадски књижевни договор у уџбеницима

Новосадски књижевни договор је покушај да се нормативно усагласи заједнички књижевни језик у бившим истојезичним републикама. Потписници договора су били најпознатији српски и хрватски писци и лингвисти, али је тамо било и представника из Босне и Херцеговине и Црне Горе. Истина, тада није било заговорника посебног језика, нити неке варијанте у ове две републике. Видан резултат тога договора је израда заједничког правописа (*Правойис срѣскохрвајскоја књижевној језика*) и почетак израде заједничког речника (*Речник срѣскохрвајскоја књижевној језика*).

У *Грамаиџици* Завода за уџбеника уопште се не помиње Новосадски књижевни договор, нема помињања ни резултата тога договора, тј. заједничког правописа и заједничког речника. Одељак *Срѣски књижевни језик у XIX и XX веку* сведен је на једну страну уџбеничког текста (19–20). Уџбеник издавачке куће Клет наводи да је после договора у Новом Саду „званично усвојен *Правойис срѣскохрвајскоја књижевној језика* Матице српске

и Матице хрватске, који ће важити до деведесетих година XX века”, али нема других информација. Логосов уџбеник наводи како су се у Новом Саду „најзначајнији српски и хрватски писци договорили [...] да израде заједнички речник и правопис”, што је озбиљна материјална грешка. Наиме, тачно је да су најзначајнији српски и хрватски писци били учесници договора, али је посао око израде правописа и речника био задатак за језичке стручњаке, учеснике тога договора. Прецизније је објашњење у уџбенику Едуке, у коме стоји да је „најозбиљнији покушај да се развитак заједничког књижевног језика усклади” учињен Новосадским књижевним договором, 1954. године, који су потписали „најпознатији српски и хрватски писци и лингвисти”. Овде сусрећемо и податак да је после овог договора „усклађен” *Правойис* и „покренута” израда заједничког *Речника*. Детаљнија објашњења о Новосадском књижевном договору могу се видети у Табели 5.

Табела 5: Новосадски књижевни договор у уџбеницима

Завод	-----
Клет	После Новосадског договора 1954. званично је усвојен <i>Правойис српскохрватској књижевној језика</i> Матице српске и Матице хрватске, који ће важити до деведесетих година XX века (2: 12–13).
Логос	Године 1954. у Новом Саду најзначајнији српски и хрватски писци договорили су се да израде заједнички речник и правопис. Тај историјски догађај назван је Новосадски договор. Шест година касније, 1960. године, објављен је <i>Правойис српскохрватској (хрватскохрватској) књижевној језика</i> , који је прописивао равноправну употребу екавског и ијекавског изговора и оба писма – ћирилице и латинице (2: 20).
Едука	Најозбиљнији покушај да се развитак заједничког књижевног језика усклади на обе стране учињен је Новосадским договором, 1954. године, који су потписали најпознатији српски и хрватски писци и лингвисти. Као резултат тог договора усклађен је правопис и покренута израда речника српскохрватског одн. хрватскохрватског књижевног језика, који су радиле Матица српска и Матица хрватска. Хрватска страна је, међутим, убрзо иступила од заједничког књижевног језика. Матица српска је довршила <i>Речник српскохрватској књижевној језика</i> (у шест томова) (2: 14).

Закључак

1. После недовољног знања стеченог у основној школи, наши средњошколци неке важне идентитетске категорије могу стећи и у првом и у другом разреду средње школе. Постојећи Наставни програм нас на то упућује.

2. Увидом у уџбенике из српског језика у прве две године средње школе долазимо до закључака који брину. Неки од истраживаних појмова (*јужнословенски језици*, *Новосадски књижевни дојвор*) не налазе се у свим нашим уџбеницима за прва два разреда средње школе.
3. Посебно брине неуједначен приступ у уџбеницима. Наиме, тешко бисмо могли говорити о сличности у објашњењу истраживаних појмова, јер су разлике видљивије од сличности. Разлика је очигледна и у квантитету и у квалитету.
4. Неспорно је да су аутори, из нама непознатих разлога, избегли да ученицима понуде неколико основних појмова важних за језички и културни идентитет. Такав приступ уџбеничкој литератури не можемо разумети, нити објаснити. Посебно брине што су нека од понуђених објашњења „спорна”.
5. Задатак прилога није да куди уџбенике, већ да укаже на постојеће пропусте, с надом да се ово може поправити. Верујемо да је то обавеза и аутора и издавача у наредним издањима ових уџбеника.
6. Оправдано је да аутори уџбеника имају слободу у приступу, али та слобода мора имати ограничења. Важни идентитетски појмови морају имати место у уџбеницима и морају имати ваљана објашњења. То не сме бити спорно.
7. Држимо да ће садашњи и будући средњошколци брзо одрасти и да би добро било да им кажемо истину. То је наша морална, васпитна, али и образовна обавеза.

Уџбеници

Станојчић, Поповић (2008): Живојин Станојчић, Љубомир Поповић, *Грамаџика српској језика за ђимназије и средње школе*, Београд: Завод за уџбенике.

Ломпар (2012): Весна Ломпар, *Грамаџика – Српски језик и књижевност за ђрви разред ђимназија и средњих сђручних школа*, Београд: Клет.

Ломпар, Антић (2014): Весна Ломпар, Александра Антић, *Грамаџика – Српски језик и књижевност за друји разред ђимназија и средњих сђручних школа*, Београд: Клет.

Кликовац, Николић (2014): Душка Кликовац, Љиљана Николић, *Српски језик за ђрви разред ђимназија и средњих сђручних школа*, Београд: Едука.

Кликовац, Николић (2014): Душка Кликовац, Љиљана Николић, *Српски језик за друји разред ђимназија и средњих сђручних школа*, Београд: Едука.

Кецман и др. (2013): Виолета Кецман, Јадранка Милошевић, Драгана Ђећез Иљукић, *Грамаџика српској језика за ђрви разред ђимназија и средњих сђручних школа*, Београд: Логос.

Савовић и др. (2016): Слађана Савовић, Драгана Ђећез Иљукић, Виолета Кеџман, *Грамаџика српској језика за групи разред гимназија и средњих стручних школа*, Београд: Логос.

Литература

Брборић (2015): Вељко Брборић, Језички и национални идентитет у основној школи, *Узданица*, XII/1, Јагодина, 147–156.

Брборић (2017): Вељко Брборић, Место и улога српског језика као наставног предмета у образовном систему, у: *Српски језик и ћирилица данас* (ур. М. Ковачевић и А. Вранеш), Андрићград: Андрићев институт, 73–90.

Драгићевић (2015): Рајна Драгићевић, Нека питања организације наставе српског језика као важан фактор очувања идентитета српског језика и културе, *Узданица*, XII/1, Јагодина, 117–129.

Ковачевић (2003): Милош Ковачевић, *Српски језик и српски језици*, Београд: Српска књижевна задруга.

Ковачевић (2015): Милош Ковачевић, Српска политичка припомоћ промоцији тзв. 'босанског' језика, *Узданица*, XII/1, Јагодина, 63–76.

Милановић (2004): Александар Милановић, *Крајња историја српској књижевној језика*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Статус (2021): *Стајтус српској језика и књижевности у образовном систему*, Зборник радова са прве интеркатедарске србистичке конференције одржане у НОКЦ „Вук Караџић” у Тршићу, 19–21. јун 2020, Београд: Завод за унапређење образовања и васпитања.

Veljko Ž. Brborić

University of Belgrade

Faculty of Philology

Department of Serbian Language and South Slavic Languages

THE WAY SOME IDENTITY CONCEPTS ARE REPRESENTED IN SERBIAN LANGUAGE TEXTBOOKS FOR SECONDARY SCHOOL

Summary: The paper deals with some notions regarding national identity as represented in secondary school textbooks in Serbia. These are very important notions and they need to be well explained. The analysis took into account the following textbooks: *Serbian Grammar for Highschools and Secondary Schools*, published by Zavod za udžbenike, as well as textbooks for first and second grade of secondary schools published by Klett, Logos and Eduka. The textbooks were compared based on how the notions are represented.

Keywords: Serbian language, identity, identity concepts, textbooks, secondary school.